

TEXTOS EN CATALÀ
SÍNTESIS

A la ciutat de *Barcino*, a causa de la seva condició de ciutat construïda *ex novo* en època d'August, l'arquitectura domèstica s'insereix perfectament en les tendències principals de l'urbanisme altimperial. En aquesta ciutat s'hi pot analitzar com es van assentar les edificacions dels segles I i II dC en terrenys verges, sense necessitat d'adaptar-se a edificacions anteriors ni a conceptes urbanístics antics. L'assentament es desenvolupa, per tant, sense elements ni condicionants anteriors d'època republicana que influenciarien, sens dubte, sobre els nous models domèstics. Malauradament, en una ciutat amb una trajectòria urbanística ininterrompuda des de la seva fundació fins a l'actualitat, resulta molt complicat obtenir de les excavacions arqueològiques la totalitat de l'habitatge romà. De fet, les estructures domèstiques excavades a Barcelona únicament s'han pogut documentar parcialment, sense obtenir en cap cas la totalitat dels ambients ni les sales dels edificis. A més, les estructures domèstiques desenvolupades durant l'antiguitat tardana, que va amortitzar gran part de les estructures més antigues, van afectar sensiblement el coneixement de les estructures altimperials. Són, per tant, les estructures tardoantigues les que millor s'han conservat a *Barcino*, amb magnífics exemples com la *domus* del carrer de Sant Honorat o la *domus* de l'Arxiu Administratiu. En un estudi sobre arquitectura domèstica s'ha de tenir molt present la problemàtica d'estudiar cases romanes en un context urbà. En el cas de l'estudi de l'arquitectura domèstica urbana la majoria dels exemples que es descobreixen en una ciutat romana són una part escassa de la totalitat dels hàbitats. La parcialitat de la visió no només és conseqüència de la quantitat dels exemples, sinó també dels exemples en si. El fet d'estar treballant en una ciutat romana ocupada en l'actualitat també dificulta recuperar la planta sencera d'un hàbitat. Així doncs, interpretar l'arquitectura domèstica de *Barcino* significa observar i analitzar quines tipologies d'hàbitat urbà hi ha sense donar un gran valor a l'absència de models concrets. Ara bé, la manca d'una visió completa de les estructures també dificulta la catalogació de les restes en una

tipologia concreta de casa. No només pel fet essencial de no comptar sempre amb els elements bàsics per poder determinar la tipologia, com són l'entrada, l'estança principal o l'espai de circulació, sinó també pel fet d'observar-ne una part i no comptar amb la seguretat de l'existència o no dels altres. Tot i així, tenint en compte aquestes dificultats, amb les restes estudiades de la ciutat de Barcelona s'han pogut identificar dues possibles tipologies que s'analitzaran al llarg d'aquest article. En conjunt, es pot dir que es coneixen molt pocs exemples d'unitat domèstica en aquesta ciutat, per la qual cosa és difícil, tal com s'ha comentat, establir conclusions de conjunt sobre l'arquitectura domèstica de *Barcino*. Amb les dades arqueològiques de què disposem a l'actualitat, seria molt poc rigorós parlar d'una estandardització dels models d'hàbitat sense cap reserva, encara que, en conservar-se alguns espais centrals de circulació i distribució s'hagi pogut identificar la tipologia d'algunes de les cases. Les zones de les cases excavades sense una tipologia definida no han permès d'atribuir ni descartar amb seguretat la disposició d'una àrea central de distribució. Sense oblidar aquesta dada, a *Barcino* es poden classificar les cases en dues tipologies: cases de peristil (Meyer, 1999) i cases de pati porticat desenvolupades a partir de l'època altimperial. Hi ha un altre tipus de casa que, si bé no és coneix a quina tipologia pertany, destaca perquè és una unitat domèstica relacionada amb espais artesanals i industrials. Entre les cases de la tipologia de peristil s'hi compten les restes de la plaça de Sant Iu i les cases tardoantigues del carrer del Bisbe Caçador i del carrer de Sant Honorat. Aquestes cases presenten un peristil com a àrea central de circulació i distribució dins els límits excavats de les seves estructures. De la tipologia de pati porticat només es coneix la *domus* de la plaça de Sant Miquel, que es diferencia de les anteriors perquè l'àrea de circulació i distribució de la casa és un pati porticat i no un peristil. Finalment, les altres cases de *Barcino* que han pogut ser excavades en prou extensió com per ser interpretades com a edificis domèstics, s'identifiquen també com a cases benestants sense una

tipologia adscrita, i hi trobem la *domus* del carrer d'Avinyó, la *domus* del palau arquebisbal i possiblement la casa del carrer del Bisbe Caçador, d'època altimperial. Algunes d'aquestes cases, tal com hem comentat, es relacionen amb un espai artesanal i industrial. La revisió de totes les restes domèstiques de la colònia ens permet destacar dues característiques per sobre de totes les altres dades estudiades. La primera és la documentació exclusiva de la tipologia de peristil o pati porticat, la segona és que les restes descobertes pertanyen només a cases benestants. Tot i que aquestes dues característiques, que sens dubte estan relacionades entre si, estan subjectes a noves descobertes arqueològiques, sí que es pot afirmar que suggereixen una tendència en l'edificació privada de la ciutat. És molt remarcable que només s'hagin descobert aquests tipus d'habitatges a l'interior de l'àrea emmurallada. Des de la perspectiva de l'arquitectura domèstica ens obliga a reflexionar sobre el tipus i funció de la ciutat de *Barcino* dins del territori de la Laietània. A l'època precedent a la fundació de la ciutat de *Barcino*, la iberoromana, destaca la fundació de *Baetulo* i, anteriorment, l'ocupació romana de Cabrera de Mar i *Iluro*, però es defineix com una època transitòria per l'absència d'una reestructuració general del territori (Palet, 1997: 185-187). L'estudi del pla de Barcelona va concloure que la fundació de *Baetulo* i *Barcino* mostrava models d'implantació territorial clarament diferenciats entre les dues ciutats. A *Barcino*, tot i els canvis estructurals detectats en el territori i en els patrons d'assentament, que evidencien una ocupació del territori i, per tant, una funció econòmica i administrativa de la ciutat, s'ha pogut observar que no va suposar una explotació agrícola generalitzada al pla de Barcelona en època altimperial (Palet, 1997: 186; Palet, Riera, 2009: 133-136). Així doncs, com ja s'havia deduït a partir de les dimensions de la ciutat i de les seves característiques urbanes (Guitart, 1993), la colònia de *Barcino*, a part de l'aspecte econòmic, s'havia fundat sobretot per una funció política, administrativa i religiosa, amb un destacat caràcter simbólicoideològic de domini i conquesta del territori

(Palet, 1997: 186). En aquest sentit, l'arquitectura domèstica sembla que confirma aquestes funcions més polítiques i religioses. La ciutat és de reduïdes dimensions i no hi ha cases modestes de colons comuns, sinó cases benestants amb un elevat grau de representació, cases amb un rol públic dins l'espai privat. El desenvolupament de les relacions públiques dins de la concepció de l'estructura domèstica és un element intrínsec dins la *domus* benestant romana de totes les ciutats de l'Imperi. Però, una vegada més, hem de dir que només hem descobert aquest tipus de cases a *Barcino*; per tant, el nombre d'aquestes *domus* a la ciutat hauria de ser d'un percentatge força elevat i, encara més, amb les dimensions del recinte emmurallat urbà. A més, una d'aquestes cases, la *domus* de Sant Iu, s'identifica com una seu corporativa i, per tant, intensificaria més encara aquest caràcter polític i religiós de la ciutat.

En definitiva, tot i les poques cases excavades a la ciutat, es pot observar com *Barcino* s'insereix dins de les tendències arquitectòniques que es van desenvolupant en el món privat a l'Imperi romà en època imperial. S'ha pogut visualitzar la casa de peristil o pati porticat, amb estances nobles amb bells mosaics i pintures, i segurament columnades com la *domus* del palau arquebisbal. I, finalment, la relació que s'estableix entre espais artesanals i industrials amb les estructures domèstiques. Resta, però, conèixer la casa més humil, per a la qual cosa cal esperar que en els pròxims anys s'aporti un repertori més ampli d'estructures domèstiques i que s'ampliï el coneixement de la zona suburbana que comença a documentar-se a l'àrea oriental de la ciutat antiga.

Els edificis termals, tant els d'àmbit públic com privat, són una de les construccions més representatives del món romà, tant si ens referim a la seva estructuració i distribució, com pel que signifiquen socialment i pel que fa a la higiene. Ja s'ha afirmant sovint que la presència de balnearis pot indicar el grau de romanització d'un territori. Amb la conquesta romana no arriba només un nou tipus d'edifici, sinó tota una nova cultura de l'aigua, cultura que ha anat evolucionant fins a l'actualitat. Els *balnea* són uns edificis característics de tota ciutat romana, tant en l'àmbit públic com el privat. A *Barcino* s'hi han documentat diversos conjunts termals privats associats a *domus* benestants, la cronologia de la majoria dels quals correspon al segle IV dC, si bé no s'ha excavat, de moment, cap estructura termal privada de l'època fundacional de la colònia o de l'alt imperi, sí que se n'ha localitzat una de posterior a l'època flàvia.

Un altre tret a destacar dels *balnea* barcelonins és que la majoria ocupen espai públic en el moment de ser construïts, la qual cosa comporta un canvi en l'estructura urbana i en la propietat de la terra. Així mateix, la seva construcció està relacionada amb uns grans canvis decoratius i de monumentalització de les *domus*. Tant els banys de la *domus* de Bisbe Caçador, com la del carrer de Sant Honorat núm 3, tenen un esplèndid programa decoratiu, tant pel que fa als paviments, amb *opus tessellatum* i plaques de marbre, com a les parets, on s'han conservat restes de pintures. S'ha estudiat un conjunt de 4 *balnea*, tres dels quals estan associats a tres *domus* conegudes, i en l'altre, el del Pati d'en Llimona, l'única resta documentada de l'estructura domèstica és una part d'uns banys privats, característics de les cases benestants d'època baix-imperial. Pel que fa al seu estat de conservació, només n'hi ha un on s'hagin conservat tots els àmbits del recorregut termal, els de la *domus* del carrer del Bisbe Caçador, on hi ha un apoditeri, el frigidari, el tepidari i el caldari, a banda d'altres sales annexes d'interpretació diversa. És difícil poder fer una tipologia, atesa la migradesa de les restes conservades, però on s'ha pogut observar una distribució de l'espai, es pot afirmar

que corresponen al tipus lineal en les seves diverses variants, amb un recorregut retrògrad, que intenta complir tot el ritual del bany d'època romana. Aquest model es troba documentat a la península Ibèrica des del segle I fins al segle IV dC, tant en àmbit urbà com rural.

En relació a la cronologia, el *balneum* de la casa de la plaça de Sant Miquel és el més antic de tots els excavats i es pot ubicar en un moment posterior a l'època flàvia, tot i que no es descarta que hi pugui haver una fase anterior que no ha pogut ser documentada del tot. La resta de conjunts es poden datar en la seva totalitat entre finals del segle III i el segle IV dC.

Podem afirmar que són edificis d'una gran importància i que tenen sentit per si mateixos, situats en els llocs de més representativitat de les *domus*. Les termes són la part de l'habitatge que es desenvolupa més tardanament, cap al segle I aC, i la seva expansió i configuració es va produir al llarg del segle II dC. La seva importància, però, fa que se situïn entre les dependències més significatives del propietari d'una *domus* i formin part de la zona pública de la casa.

Cal destacar que la majoria dels banys van ser construïts en un moment posterior a la construcció de la casa, que coincideix amb alguna reforma i amb un moment d'auge econòmic dels propietaris; la qual cosa comporta el canvi de funció de diversos espais de la *domus* o l'ampliació de la casa a costa de sòl públic. En el seu conjunt, els *balnea* de la colònia van ser construïts com a part de la *domus*, no pas com un edifici annex, i tots formen part de l'estructura de la casa, un tret comú a tots els banys privats urbans d'*Hispania*. En el cas de *Barcino*, no es pot fer cap paral·lelisme pel que respecta a l'orientació del bany dins de la casa, n'hi ha de diverses, i no hi ha cap tret comú en cap dels casos. L'estudi dels *balnea* ens porta a fer una afirmació que ja ha estat consignada en d'altres treballs: al llarg del segle IV es produeix un moment de gran remodelació urbana a *Barcino*, cosa també documentada i estudiada a *Tarraco*, la capital provincial.

Cal assenyalar que a l'hora d'iniciar un estudi en relació als conjunts termals

urbans, s'ha de tenir en compte que no es pot afrontar la recerca dels *balnea* sense emmarcar-la en el context urbà, la ciutat i la trama urbana, especialment amb el sistema hídric, tant pel que fa a l'abastament d'aigua com a la gestió dels residus o aigües brutes. Quant a l'abastament d'aigua, cal dir que els romans varen dissenyar un sistema d'aportació d'aigua a la colònia que permetia el funcionament dels diversos *balnea* de la ciutat, tant públics com privats. D'altra banda, quant al sistema de clavegueram, la ciutat disposava d'una xarxa subterrània ben planificada que seguia la retícula dels carrers i s'adaptava al relleu natural, cosa que facilitava l'evacuació.

Cal destacar, així mateix, la gran quantitat de *balnea* que es coneixen de *Barcino*, en relació a la seva superfície total, si bé cal remarcar que la majoria es troben al sector sud-est de la ciutat, al quadrant més proper al mar. Un fet que ens porta a considerar la importància de la higiene i del ritual del bany, com a mínim dins de les elits de la colònia. Sense oblidar, però, la part social que comportaven els edificis termals públics.

Els sondeigs arqueològics realitzats el 2007, previs a les obres de construcció d'habitatge social promogut pel Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona, al carrer de la Reina Amàlia, 31-33, van generar una àmplia intervenció arqueològica que va durar des del maig del 2008 al març del 2009. Totes les variables estructurals, materials i sedimentològiques registrades al jaciment configuren un gran assentament costaner de ramaders i agricultors, que podria formar, amb el jaciment de la caserna de Sant Pau del Camp i d'altres jaciments registrats a l'àrea, d'una extensa i intensiva ocupació de la plana de Barcelona, i més concretament de la zona del Raval durant la prehistòria recent.

El fet més significatiu del jaciment del carrer de la Reina Amàlia, 31-33 és la documentació d'un fons de cabana amb una significativa seqüència estratigràfica que ocupa una franja cronològica del V mil·lenni cal BC, un context ideal per entendre els processos de canvi social i econòmic que van del final del neolític antic al neolític mitjà i ple a la Mediterrània occidental. L'estratègia projectada abans de l'inici de l'obra i la metodologia utilitzada per tal de registrar les dades del jaciment han estat claus per interpretar l'ocupació i explotació de l'indret. Aquest assentament, i més concretament el fons de cabana (estructura III) de més de 50 m² de superfície, està reomplert per nivells de deposició d'origen antròpic que han amortitzat d'altres estructures internes i/o complementàries de l'ocupació, en què destaca la presència de dos enterraments infantils. S'han pogut determinar, estructuralment i tipològicament, als nivells de major potència, diferents episodis ocupacionals que ens parlen d'una estacionalitat força important que ha permès la seqüenciació de l'assentament. Entre el material arqueològic més recent; és a dir, dels nivells més significatius de l'ocupació i també que millor ens poden fer entendre els canvis socio-culturals, hi destaca la ceràmica, ja que la presència de molts fragments que amortitzen la cabana ha permès extreure unes característiques definitòries de l'ocupació. Aquestes premisses són l'absència de decoració cardial, el regis-

tre marginal de decoracions amb impressions, les decoracions plàstiques de forma arquejada o de "bigotis" juntament amb nanses de cinta i amb fragments de vasos compostos amb carena, i la presència de nanses tubulars o tuneliformes, la qual cosa ens pot determinar un horitzó postcardial, genèricament una fase de transició del neolític antic al mitjà.

A l'exterior de l'estructura d'habitació hi apareix un conjunt important d'estructures domèstiques que es distribueixen al seu voltant (sitges, fogars i estructures de sosteniment). A la part nord, topogràficament coincident amb el nivell d'abandonament, s'hi localitza una estructura d'enterrament tipus sepulcre de fossa (UF III); una mena de sepulcres que comencen a localitzar-se a Catalunya durant la transició del neolític antic al neolític mitjà.

L'excavació i els estudis fets de l'assentament neolític localitzat al carrer de la Reina Amàlia, 31-33 constitueix una important aportació al coneixement de les societats neolítiques de Catalunya, però també de tota la Mediterrània.

El fet extraordinari del jaciment és degut a diverses raons, d'una banda que és un lloc d'hàbitat i de l'altra per la utilització antròpica complementària i intensa de l'espai exterior, evidenciada tant per estructures de tipus domèstic com pels mateixos estrats d'ocupació.

El marge temporal obtingut de tres cronologies absolutes que acoten el jaciment situa l'ocupació entre el 4700 i el 4360 cal BC, un període de temps que correspon globalment als horitzons culturals definits a Catalunya com l'epicardial final i el postcardial, dades semblants a les datacions conegudes en d'altres jaciments de l'àrea del nord-est de la península Ibèrica.

Les característiques tecnològiques i tipològiques registrades indiquen una continuïtat que es basa en la inexistència d'una fractura estratigràfica i cultural que permeti argumentar ocupacions distanciades.

El material ceràmic és abundant i divers, tant des del punt de vista decoratiu com formal, una dada més indicativa d'un moment de convivència cultural. Els materials permeten observar una recurrència de determinades tradicions

ceràmiques pròpies de l'horitzó cultural de les ceràmiques impreses de l'arc mediterrani del neolític antic, juntament amb la presència d'altres elements més evolucionats propis d'un horitzó més recent com el postcardial, i d'altres al neolític mitjà.

El jaciment del carrer de la Reina Amalia, 31-33 té un extraordinari registre per interpretar les transformacions dels horitzons antic i mitjà del neolític, i els canvis i les transformacions culturals, socials i econòmiques de les societats neolítiques del V mil·lenni a l'Europa meridional.

La construcció de l'actual església de Santa Maria del Mar data del segle XIV, però anteriorment allí mateix n'hi hagué una altra de coneguda amb el nom de Santa Maria de les Arenes, el record de la qual es conserva en les fonts escrites. La tradició ha vinculat sempre aquesta església de Santa Maria amb la màrtir Eulàlia, les relíquies de la qual va trobar el bisbe Frodoí l'any 877 en què les trasllada solemnement a la catedral de Barcelona. Al marge de la tradició, l'origen de l'església de Santa Maria del Mar s'ha relacionat amb una basílica martirial precedent de la qual l'arqueologia no ha localitzat les restes, però que constitueix un punt important en el procés de cristianització del *suburbium* de *Barcino*.

Les excavacions efectuades el 1966 a l'interior de l'església van posar al descobert una densa necròpolis amb 108 enterraments fets en àmfores, caixes de *tegulae* amb la coberta inclinada, *formae*, caixes de fusta o directament en fosses simples. Un estudi recent de les àmfores publicat en aquest mateix número ens planteja un marc cronològic que va des de finals del segle IV/primera meitat del segle V fins a més enllà de la meitat del segle VII, amb un moment de màxima activitat a la primera meitat del segle VI, al qual corresponen la majoria de les àmfores (Keay 55, Keay 62A, Keay 62R/L i Keay 34). Una mica més tardanes són les àmfores Keay 58 i Keay 60, com també l'LRA4, juntament amb el fragment d'una àmfora globular 3, que pertanyen a la franja de passada la meitat del segle VII.

A l'entorn de Santa Maria del Mar, les tombes s'alineen seguint uns eixos o camins antics que han arribat fins als nostres dies: l'actual carrer d'Argenteria (antiga *carraria de mari*), el passeig del Born documentat arqueològicament i el carrer de Montcada, l'origen del qual sembla que s'ha de buscar en una parcel·lació de l'Alt imperi. A més, creiem que a Santa Maria del Mar hi anava també a parar un altre camí que descobria paral·lelament al mar i el traçat del qual sembla que s'ha conservat en els carrers de Josep Anselm Clavé, Ample i Àngel Baixeres. Aquest camí, definit per alguns enterraments i la presència d'alguna *villa*, juntament amb els altres

tres, conflueixen en un punt concret, l'església de Santa Maria del Mar, pol d'atracció martirial que va generar una densa zona de necròpolis. S'ha pogut comprovar com hi ha una major o menor densificació de tombes en funció de la proximitat o llunyania de l'actual església, un element més que reforça la presència d'unes relíquies.

D'altra banda, les excavacions arqueològiques han detectat també estructures que pertanyen a fases successives, la qual cosa indica que la construcció de la nova església no va fer-se en un solar del tot lliure d'edificacions, ja que se n'han documentat algunes d'una gran entitat, la fàbrica de les quals podria fer referència a una data de finals del segle XII-segle XIII. Al Fossar de les Moreres també hi aparegueren murs de característiques similars; a més, d'altres estructures a nivells inferiors, i per tant més antigues, indiquen una continuïtat d'ocupació d'aquest espai sobre els nivells de la necròpolis, des del segle VII.

A l'extrem nord-oest de l'eix viari del passeig del Born (actual plaça Comercial) s'hi constata una continuïtat en l'ús del sòl funerari més enllà del segle VII i s'hi han localitzat trenta-tres inhumacions, la majoria en fossa simple, ja que només tres es practicaren a l'interior d'una caixa de *tegulae* i una altra en àmfora. Pel que fa a la disposició i a l'orientació, destaquen vint-i-dues inhumacions en què el difunt estava dipositat en decúbit lateral dret, amb les cames encongides i una orientació sud-oest/nord-est que, sens dubte, correspon a enterraments islàmics. La ubicació d'aquest cementiri islàmic a la sorra de la platja i molt a prop del mar té paral·lels a Màlaga i Almeria. La proximitat de la necròpolis a rierols o la seva disposició prop del mar s'ha interpretat com la recerca intencionada de l'aigua relacionada amb els ritus de trànsit propis del món islàmic.

En un primer moment (segles V-VI) s'ha de pensar en una petita basílica que potser fou modificada o totalment renovada als segles X-XI, si bé, sense una actuació arqueològica, ara mateix, aquest procés és impossible de comprovar. Desconeixem la ubicació exacta de la primitiva basílica, però les dades

de què disposem apunten a una situació al sud-est de l'actual església. Res no ens impedeix de plantejar-la com una orientació sud-est/nord-oest, que seguiria la mateixa disposició que els edificis religiosos del grup episcopal, la catedral principal i l'església cruciforme de la plaça del Rei. L'ús funerari es perllongaria a la zona de Santa Maria del Mar i el seu entorn durant el segle VIII i fins a ben entrat el segle IX, a partir del qual s'hi detecta un retraïment dels espais funeraris, segurament a causa de la urbanització d'alguns sectors, cosa que hauria comportat l'abandonament de les zones de necròpolis i, alhora, la consolidació de les parròquies i l'establiment de les sagres. D'altra banda, cal recordar que la majoria de les parròquies que al segle XIV eren considerades "antigues" –Santa Maria del Mar, Sant Just i Pastor, Sant Miquel, Sant Jaume, Sant Pere de les Puel·les, Santa Maria del Pi, Sant Cugat del Rec o del Camí– tenen un precedent cultural. Les dades arqueològiques ens ho apunten així per a Santa Maria del Mar, Sant Just i Pastor, Sant Miquel, Santa Maria del Pi i Sant Cugat del Rec.

Als anys 1966 i 1973 es varen portar a terme dues campanyes d'excavacions a l'interior de l'església de Santa Maria del Mar. La primera fou dirigida per l'arqueòleg mataroní Marià Ribas i és, fins ara, la principal font d'informació que tenim sobre la necròpolis tardoantiga que s'hi va trobar. Aquest investigador va publicar els resultats successivament en quatre publicacions diferents, totes les quals s'analitzen en aquest treball, i va datar el conjunt entre finals del segle IV i la primera meitat del segle VI. També s'ha treballat amb les fotografies i la documentació original d'aquella excavació, que inclou tant les plantes i els dibuixos de moltes de les tombes i dels materials que si van trobar, com anotacions breus sobre el desenvolupament dels treballs. Especialment aclaridors han estat els dibuixos a mida natural de les seccions d'algunes de les àmfores de la necròpolis, sobretot els de les que s'han perdut o no es varen conservar.

Les àmfores que es varen trobar en aquesta necròpolis, i que actualment s'han pogut localitzar als magatzems del MAC, han estat dibuixades i classificades de nou, seguint les taules tipològiques més actuals. A més, s'ha revisat la documentació aportada per S.J. Keay sobre la campanya de 1973, com també les atribucions tipològiques que aquest autor va fer en el seu conegut llibre sobre les àmfores tardoantigues a Catalunya, ja que gairebé la totalitat del material trobat per Ribas en aquesta necròpolis va ser inclòs en el treball de S.J. Keay. Aquest autor, per la seva banda, data el període inicial de la necròpolis des d'un moment tardà del segle V o inicial del segle VI fins a una època no determinada.

L'estudi comparatiu entre els dibuixos que hi ha en la documentació original de Marià Ribas, els que va donar a conèixer finalment aquest mateix autor, els que va publicar S.J. Keay i, finalment, els que hem fet nosaltres, ha estat l'eix fonamental de treball i el que ha permès identificar la major part del material i atribuir-li en molts casos la tomba on es va trobar. La documentació fotogràfica que es conserva també ha estat una eina valuosa en aquest mateix sentit, com també en el d'establir una quantificació fiable de les peces

que es van trobar en aquest jaciment, per tal d'evitar que diferents versions de documentació acabessin per provocar una multiplicació fictícia de les peces. En alguns casos hem optat per presentar una versió actual dels dibuixos originals "en brut" fets per Marià Ribas, ja que tenen una qualitat superior a la dels que finalment es varen publicar.

S'han incorporat també en aquest estudi les àmfores trobades els anys 1991 i 2001 en diferents intervencions preventives fetes a ponent de l'església de Santa Maria de Mar, concretament al passeig del Born i a la plaça Comercial. Aquestes inhumacions, tot i que no pertanyen estrictament al mateix conjunt, sí que corresponen a enterraments de la mateixa època i tenen una indubtable relació espacial.

Un fet que ha condicionat els resultats d'aquest treball és que no s'han pogut localitzar als magatzems del MAC algunes peces significatives que sí que va poder estudiar S.J. Keay, com és el cas, sobretot, de la Keay 60 que es va trobar a la tomba 73, ja que, al nostre parer, aquesta forma presenta encara una certa ambigüitat tipològica. També les àmfores Keay 62L, 58 i 69 són "peces úniques", si bé, almenys en les dues primeres, creiem que hem avançat en el seu enquadrament tipològic. Després d'analitzar la documentació disponible i d'estudiar el material conservat s'ha intentat establir un recompte quantitatiu de les àmfores d'aquest jaciment, la qual cosa ha posat de manifest que tenim documentats fins a un total de seixanta-set fragments d'àmfores que ens aporten dades d'interès, després d'haver-ne exclòs material molt fragmentat, peces residuals i intrusions modernes.

El tipus amforal més representat en aquesta necròpolis és la Bonifay 46/Keay 62, de la qual tenim trenta-dos exemplars, gairebé la meitat dels quals corresponen a la variant "A" d'aquesta forma. Com també és el cas d'aquest tipus majoritari, les peces produïdes al nord d'Àfrica són, amb diferència, les més abundants en aquest conjunt. La resta de tipus amforals d'origen africà que s'hi han trobat són els classificables com a Bonifay 35B/Keay 27B, Bonifay 44/Keay 55 i Bonifay 53A/Keay

34; el primer dels quals, amb una cronologia de primera meitat del segle V, pertany a una tomba trobada a ponent del nucli de Santa Maria del Mar, relacionada segurament amb la xarxa viària d'aquest sector.

Les àmfors produïdes en altres indrets són molt menys nombroses. En primer lloc tenim la Keay 69 de la tomba 31, que nosaltres considerem d'origen bètic, igual que ho va fer S.J. Keay, i també la possible Dressel 23 c o d que es va trobar a la tomba 81 i que avui dia no s'ha pogut trobar. Tampoc no s'ha pogut trobar cap fragment de les dues àmfors orientals LRA 4B que es van trobar a les tombes 8 i 58. De la segona, afortunadament, en tenim informació nova gràcies a la documentació original de Marià Ribas, que ens indueix a classificar-la dins la variant B2 d'aquest tipus amforal i datar-la cap a la meitat del segle VI o una mica més tard.

La peça cronològicament més tardana dins la necròpolis de Santa Maria del Mar és una amforeta tipus Globular 3, que es va trobar a la tomba 4 el 1973, i que és l'únic element que permet datar la tomba a partir de la meitat del segle VII, tot i que en aquest cas no en puguem establir-ne el lloc de producció.

Les àmfors d'aquesta necròpolis ens remetent sobretot a cronologies situades entre finals del segle V i la primera meitat del segle VI, que és la datació més adient per a un bon nombre d'enterraments, però també n'hi ha unes quantes de més tardanes com és el cas de les tombes 60 i 73, que se situen ja entre la fi del segle VI i la primera meitat segle VII, o la ja esmentada tomba 4 del 1973.

La cronologia global de la necròpolis de Santa Maria del Mar es pot establir, al nostre parer, entre la meitat del segle V i la meitat avançada del segle VII.

Poques vegades som conscients quan passem per la ciutat actual dels canvis que s'hi han esdevingut al llarg dels segles i que l'hem d'entendre com un ens viu que evoluciona al llarg del temps en funció de diversos factors.

En aquest article volem fer una petita reflexió sobre com s'ha desenvolupat la progressiva urbanització de la zona, emmarcada dins d'un procés de creixement urbà impulsat per l'interès de diferents elements del patriciat urbà per obtenir rendes més enllà de les produïdes per l'agricultura mitjançant censos per l'ocupació dels espais menestrals. Físicament ens situem al sector est de la ciutat antiga, amb el punt central a l'actual avinguda de Francesc Cambó, i amb els límits situats en carrers actuals o en carrers o elements desapareguts però que conformaven una unitat.

Concretament, aquests límits són el desaparegut carrer de la Riera de Sant Joan i el del Rec Comtal, a l'oest i est respectivament; i el carrer de Sant Pere Més Baix i l'eix Bòria-Carders-Corders, al nord i al sud respectivament. Aquesta zona s'anirà consolidant amb el temps i en època medieval formarà el barri o quarter de Sant Pere o de la Salada.

Aquest territori en època romana quedava fora del recinte murari en una zona al nord del ramal de la Via Augusta. En l'època alt medieval la urbanització de la zona, separada físicament de la ciutat i d'altres burgs al voltant de la muralla per la riera del Merdançar, estarà marcada pel paper vertebrador del ramal de l'antiga via romana i la ubicació molt primerenca de dos centres de culte força importants, Sant Pere de les Puel·les i Sant Cugat del Rec o del Camí, que aglutinaran al seu voltant tota una sèrie de diferents propietats, urbanitzades o no.

A grans trets, la progressiva urbanització de la zona s'ha de relacionar amb diversos factors i promotors, ja que si bé podria ser possible un únic impuls dels elements lligats a la monarquia o a l'estament eclesial, no s'ha d'oblidar la importància de les noves classes del patriciat urbà, tal com assenyala Bensch a la seva obra *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Així, a partir del 1140 aquest patriciat veu com el seu ascens depèn de la seva capacitat per controlar i aprofitar-se de les noves

fonts de riquesa urbana, sense abandonar els interessos per l'adquisició de petits terrenys de conreu a la rodalia. Aquestes noves fonts de riquesa s'han de relacionar amb l'interès per controlar les petites parades i obradors dels menestrals.

És evident que els terrenys que havien de ser urbanitzats de forma preferent eren els situats a prop de les vies, en aquest cas l'arqueologia ens permet de trobar-ne un clar exemple que se situaria a l'actual plaça de Sant Cugat del Rec, seguint l'esquema de casa amb cortal. Un altre exemple d'una incipient urbanització es documenta al sector que més tard ocuparà el convent de predicadors de Santa Caterina. Però aquesta primera urbanització ben aviat quedarà desdibuixada pel gran projecte del convent.

A partir de finals del segle XIII i inicis del segle XIV sembla que es porta a terme gairebé la totalitat de la urbanització del sector i a totes les intervencions que arriben a cotes adients s'hi localitzen restes de diversa entitat de les construccions del moment, que permeten de veure els diferents elements d'ocupació de la zona.

Com a exemples força clars es poden esmentar totes les intervencions realitzades a Porta Cambó, on s'ha recuperat força informació sobre els casals que ocupaven la zona, que s'alternaven amb construccions més modestes de traçat allargat, que encara es poden veure a la planimetria de finals del segle XIX.

Als grans casals, entre els carrers de Jaume Giral i de Fonollar, s'hi han identificat estructures de diversos grans casals gòtics conservats parcialment, on s'especifica que la planta baixa estaria destinada a usos artesanals.

Dins d'aquest corrent d'implantació de l'artesanat s'hi situa el cas de l'antic carrer de Mercaders, que conté alguns elements mobles de gran originalitat atès que es tracta de peces inèdites als contextos medievals barcelonins, a partir dels quals s'intenta dilucidar la funció d'aquest taller.

El conjunt de peces que aporten informació sobre els usos d'aquest taller es troba en el context d'amortització d'aquest espai amb una cronologia de segona meitat del segle XIV.

Les peces en qüestió es poden interpre-

**LA CERÀMICA DE BARCELONA.
ORGANITZACIÓ I PRODUCCIÓ ENTRE
ELS SEGLES XIII I XVIII A TRAVÉS DE
LA SEVA CARACTERITZACIÓ
ARQUEOMÈTRICA**

Jaume Buxeda i Garrigós
Javier G. Iñáñez
Marisol Madrid i Fernández
Julia Beltrán de Heredia Bercero

tar com parts diferents d'alambins que estan acompanyats per un seguit de gresols de ceràmica reduïda. A partir de la bibliografia revisada, la presència d'alambins en contextos arqueològics ha estat relacionada amb diverses activitats preindustrials, de les quals el treball, processament i afinació dels metalls creiem que és la més adient en aquest exemple, concretament l'obtenció de mercuri a partir de la trituració i posterior escalfament del sulfur de mercuri. L'ús del cinabri a l'època medieval és força variat, però si ens centrem al taller les diferents dades recuperades ens parlen de l'elaboració d'amalgames amb or o plata per daurar peces metàl·liques que s'han relacionat amb els freners i/o esperoners i els sellers. Sabem que el 1389 quatre ciutadans establerts al barri de Sant Pere desenvolupen aquesta activitat. Sota l'ofici de seller, no s'hi enregistra cap, tot i que no es pot pas descartar que el final del taller, datat a la segona meitat del segle XIV, s'hagués produït abans d'aquell any, fet que n'explicaria l'absència.

Les nombroses excavacions que s'han dut a terme a la ciutat de Barcelona durant els últims anys han proporcionat una gran quantitat de material relacionat amb la producció de la ceràmica que s'hi va fabricar, en un marc preindustrial, des del segle XIII fins a ben entrat el segle XVIII. La pisa catalana decorada que es va produir a partir del segle XIV a la nostra ciutat, pisa blanca decorada en verd i manganès, pisa decorada en blau o policroma i pisa decorada amb reflex metàl·lic, són produccions molt conegudes, que han estat objecte d'estudis detallats ja des de la primera meitat del segle XX, i de les quals actualment es disposa ja de publicacions on es poden trobar aquest tipus de materials en contextos estratigràfics. Darrerament també s'han començat a conèixer la pisa arcaica i la vaixella verda del segle XIII, com també les produccions de ceràmica comuna barcelonina.

Actualment, aquesta recerca es desenvolupa amb l'ajut de diversos projectes arqueomètrics inclosos dins del projecte Tecnològic, la qual cosa ens ha permès ampliar tant el marc cronològic d'estudi, que abraça ara des del segle XIII fins al segle XVIII, com els tipus ceràmics considerats: pisa arcaica, vaixella verda, ceràmica comuna vidriada, ceràmica comuna policroma, ceràmica comuna oxidada, grans contenidors, pisa catalana decorada en verd i manganès, pisa catalana decorada amb reflex metàl·lic, pisa catalana de reflex metàl·lic i blau i pisa catalana (decoracions variades, en blau i/o altres colors) imitació de blau *berettino* lligur, anomenada "Barcelona blau sobre blau". La complexitat que avui dia s'observa en aquesta producció barcelonina feia necessari un estudi detallat de les composicions químiques de les pastes ceràmiques per tal de definir els diferents grups de referència, les possibles matèries primeres emprades en l'elaboració de les seves pastes i, finalment, contrastar aquests resultats amb la informació arqueològica, tant pel que fa a les diverses produccions ceràmiques estudiades, com a les seves cronologies.

Fins ara mateix, un total de 255 individus formen part d'aquest treball arqueomètric i cobreixen tot aquest ampli període que abraça del segle XIII

al XVIII. La seva composició química ha estat determinada per fluorescència de raigs X i l'estudi dels seus resultats, a partir de tècniques estadístiques, ha permès definir 11 grups que representarien 11 produccions diferenciades; nou de les quals, d'indiscutible origen barceloní, correspondrien, en realitat, a un mínim de tres bases argiloses a partir de les quals els ceramistes haurien preparat diverses pastes, especialment a partir de variar-ne els continguts de carbonats, afegint-hi calcita en proporcions adequades, d'acord amb els productes finals que es volien obtenir. Així, hem identificat una primera argila a partir de la qual s'hauria preparat la pasta per elaborar les produccions del segle XIII que corresponen a vaixella vidriada verda, ceràmica comuna vidriada i pisa arcaica. A més, els resultats sembla que suggereixen que per a la vaixella verda no hi hauria cap recepta exacta per a la preparació de la pasta, mentre que per a la pisa sí que sembla haver-hi una evolució en la seva recepta amb un primer intent de fabricació amb pastes límit calcàries, per passar, de seguida, a una elaboració amb pastes calcàries. L'objectiu era obtenir pastes clares i estalviar en l'òxid d'estany, que era el que s'utilitzava per emmascarar el color fosc de la pasta i obtenir el color blanc sobre el qual s'aplicava la decoració. Probablement, aquest és el fenomen que en marca l'evolució del segle XIII cap endavant.

Una segona argila hauria estat utilitzada com a base per a la preparació de les produccions de pisa a partir de finals del segle XIII/segle XIV. Així, la producció PI que concentra la pisa catalana en verd i manganès corresponent a finals del segle XIII/segle XIV presenta una mitjana en contingut de CaO de l'11,44 %. Per la seva banda, DR, que inclou majoritàriament pisa de reflex metàl·lic, pisa de reflex metàl·lic i blau, i pisa de decoracions variades datada durant els segles XVI i XVII presenta una mitjana en contingut de CaO del 16,61 %. Centrats ara en els segles XVI i XVII, la producció SC, corresponent a pisa catalana de reflex metàl·lic, presenta un clar augment en els continguts de CaO, amb una mitjana del 25,60 %. L'última de les produccions que hauria estat fabricada amb la mateixa base argi-

losa, la 3, corresponent a imitacions de blau *berettino* ligur i a ceràmica comuna oxidada, datada ja majoritàriament en el segle XVIII, presenta un CaO del 25,90 % de mitjana.

Finalment, una tercera argila hauria estat utilitzada per a la fabricació de les produccions II i III corresponents a ceràmica comuna vidriada, ceràmica comuna policroma i grans contenidors. Són produccions datades des de finals del segle XV fins al segle XVIII i es tractaria de produccions poc calcàries o límit calcàries. En aquest cas, el vidriat sobre el qual s'aplica la decoració és melat o groguenc. És per això que no és necessari que les argiles siguin calcàries; és a dir, que aquestes ceràmiques es fabricarien al mateix temps que la vaixel·la pisa però per a la seva elaboració s'haurien utilitzat argiles amb menys calç i una fase sorrenca més important. Així, sobre aquestes tres base argiloses, hi hauria una multiplicitat de produccions (fins a 9) que tindrien unes clares connotacions cronològiques i ens indicarien l'existència de grans canvis estructurals en la producció ceràmica de Barcelona. Ara bé, alhora tindrien també una clara correspondència amb les diferents classes de ceràmiques produïdes. Els resultats obtinguts fins ara, tot i que desiguals, ja que hi ha classes ceràmiques, especialment la pisa, més ben representades que altres, permeten, tanmateix, observar que les bases argiloses, però també les pastes que defineixen, varien d'acord amb la finalitat del producte ceràmic a fabricar.

Tot i l'estat encara en curs d'aquest treball, és clara la complexitat de les pastes de la producció ceràmica a Barcelona entre els segles XIII a XVIII. En aquest treball s'ha deixat de banda l'estudi tecnològic aprofundit, incloent-hi les decoracions i els vidriats, que hauria implicat encara més complexitat, ja que, si més no en alguns casos, sembla que són els diferents gremis de ceramistes els encarregats d'adquirir i distribuir l'argila entre els seus associats. Així, la complexitat aquí observada es relaciona de manera molt directa amb grans canvis estratègics en la producció ceràmica a la ciutat, canvis que ara comencem a veure i canvis que, per a la seva comprensió final, necessiten encara de nous treballs.

